

РОЗДІЛ 3. ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧІ СТУДІЇ

УДК 821.161.2:82-94«XX»

Кочерга С. О.

ВАСИЛЬ СІМОВИЧ І ЛЕСЯ УКРАЇНКА: ПАРАЛІТЕРАТУРНІ ПЕРЕХРЕСТЯ

Стаття реконструює взаємини відомої письменниці і майбутнього визначного мовознавця. Основна увага зосереджена на характеристиці Василя Сімовича як видавця творів Лесі Українки (збірки «Відгуки», перекладу драми Г. Гауптмана «Ткачі»). Використано епістолярні матеріали, мемуари, архівні документи. Основні аспекти дослідження: об'єднання культуртрегерських зусиль представників Великої України і Буковини на початку XX ст., роль молоді в культурному русі доби, реценція модерністських тенденцій у літературі.

Ключові слова: паралітература, книговидавництво, рукопис, лист, модернізм.

Статья реконструирует отношения известной писательницы и будущего выдающегося языковеда. Основное внимание сосредоточено на характеристике Василия Сімовича как издателя произведений Лесы Украинки (сборника «Отзывы», перевода драмы Г. Гауптмана «Ткачи»). Используются эпистолярные материалы, мемуары, архивные документы. Основные аспекты исследования: объединение культуртрегерских усилий представителей Большой Украины и Буковины в начале XX в., роль молодежи в культурном движении эпохи, реценция модернистских тенденций в литературе.

Ключевые слова: паралитературы, книгоиздательство, рукопись, письмо, модернизм.

The article reconstructs the relationship between the famous writer and outstanding linguist who left a significant mark in the history of Ukrainian book publishing. The main focus is on the characteristics of Vasyl Simovych as publisher of works of Lesya Ukrainka such as collection of poems «Reviews», translation of Gerhart Hauptmann's drama «The Weavers» (intention unrealized because of geopolitical factors and mental), and other creative projects. The work on some publications require the use of conspiratorial methods. The cultural background is widely represented in the article, including the establishment of contacts between Ukraine and Great Bukovyna, closeness of ideas of culture carrier content, for example, plans to translate the masterpieces of foreign literature in Ukrainian, that was initiated by association «Pleyada» and «Young Ukraine». It is comprehended the role of distributing books, translations, university education in the development of the nation.

The research offers a range of writer's considerations about a book as an aesthetic product, views on language policy publications, prospects of development of the national language. It analysis the difficulties of forming of Ukrainian elite community in the absence of the state. However, the attention is paid to the reception of modernist tendencies in Ukrainian literature, irony of youth caused by criticism of the older generation, dominance of European outlook in artistic priorities of Lesya Ukrainka's generation.

The research proves that the relations of Lesia Ukrainka and Vasyl Simovych are the bright page of fellowship of Ukrainian intellectuals from different sides of the border that separated one nation that despite assimilation processes claimed vitality of the national language and culture.

The study materials used epistolary, memoirs, archival documents.

Key words: paraliterature, book publishing, manuscripts, letters, modernism.

Василь Сімович і Леся Українка – самодостатні постаті, слід яких у національній культурі важко переоцінити. Кожен із них – майстер «проЯвлення слова», але поле самореалізації в академіка-лінгвіста і талановитої письменниці було різним. Однак загальновідомою є точка зіткнення їхніх творчих шляхів: Василь Сімович – видавець творів Лесі Українки. Видавнича діяльність Василя Сімовича заслуговує серйозних студій. Недарма вдячний Іван Франко за ініціативність і самовідданість у видавничій справі, за вчасно простягнуту руку допомоги назвав його «чоловіком доброї волі».

Вивчення мережі міжособистісних контактів визначних представників тієї чи тієї доби уможливило простір паралітератури (термін використовуємо в трактуванні Антуана Компаньйона), тобто епістолярій, мемуари, щоденники тощо [1, с. 100]. Вона дозволяє не лише простежити перипетії долі, осмислити грані характеру сучасників, але водночас яскравіше пролити світло на особливості епохи, яка з часом покривається мороком забуття та загадковості. Взаємини Василя Сімовича та Лесі Українки досі вивчали лише спорадично, однак наявні документи та матеріали не оминули своєю увагою нечисленні дослідники. Одним із перших контакти видатної української письменниці з редактором видань чернівецького студентського гуртка «Молода Україна» Василем Сімовичем почав вивчати Федір Погребенник. У статті «Зв'язки Лесі Українки з Буковиною» він окреслив підґрунтя їхніх теплих стосунків, тематику спілкування тощо.

Діалогічність взаємин Лесі Українки і Василя Сімовича зумовлена посередництвом Ольги Кобилянської, яка, безперечно, є persona grata і в нашому дослідженні. Саме завдяки їй молоді люди опинилися в одному колі. Джерелом інформації про знайомство, що стало поштовхом до видання третьої збірки

віршів поетеси, служать мемуари Василя Сімовича. 1938 року у Львові побачила світ книга «Листування Лесі Українки з Й. Маковеем (з додатком листів Олени Пілкі та власних споминів про побут Лесі Українки в Чернівцях)». Пізніше Василь Сімович ретельно підготував більшу працю, яка стала окрасою книжки «Спогади про Лесю Українку» (Київ, 1963). Слід наголосити, що молодша сестра поетеси Ізидора Косач-Борисова у приватному листі до Анатолія Костенка, оцінюючи цю книгу, зарахувала спогади Василя Сімовича до таких, що є «абсолютно правдиві, так яскраво виявляють образ Лесі Українки, так вірно передають обставини і факти з її життя» [4, с. 217]. Вищеназвані джерела – основа реконструкції взаємин Лесі Українки та Василя Сімовича, що є метою нашого дослідження. З іншого боку, об'єктивність оптики забезпечували епістолярні та біографічні матеріали Лесі Українки, зокрема й віднайдені нещодавно.

Як відомо, вперше Леся Українка приїхала на Буковину до своєї подруги Ольги Кобилянської у квітні 1901 р. Досить скоро в інтелігентному середовищі Чернівців визріла ідея провести публічну зустріч з українською поетесою, котра приїхала з царської Росії. Прихильники цієї ідеї усвідомлювали, що на Буковині ім'я Лесі Українки ще не було достатньо відомим, але це була нагода поширювати здобутки національного красного письменства і таким чином прокладати мости єдності між українцями, розмежованими імперськими прагненнями політиків. Одним з ініціаторів товариських сходин виступив студент Василь Сімович, що вже тоді зарекомендував себе активним громадським діячем. Буваючи в гостях у Ольги Кобилянської, він встиг налагодити приятельські стосунки із гостею з Великої України і разом з Осипом Маковеем умовляв поетесу, яка перебувала в траурі після похорону Сергія Мержинського, зважитися на виступ перед широкою аудиторією. Про цю подію в культурному житті Чернівців свідчить оголошення в газеті «Буковина» (№ 53): «В честь в[ельми] п[оважної] Лесі Українки, нашої славної письменниці, устроюють руські товариства в середу 22 с[ього] м[ісяця] о 9 годині вечером товариські сходини, на що запрошається сим в[исоко] п[оважних] пань і панів із Черновцею і провінції. Члени «Бояна» зволють явитися в повнім числі» [7, с. 289]. Функції організаторів вечірки, окрім «Бояна», узяло на себе товариство «Молода Україна», яке репрезентував Сімович. За спогадами Іларія Кабурлицького, Леся Українка прийшла на зустріч разом з Ольгою Кобилянською. Спочатку її тепло привітав університетський професор Степан Смаль-Стоцький та від імені селян і радикальної партії, яку створив дядько Лесі Українки Михайло Драгоманов, Кирило Трильовський. «Опісля, – пише Іларій Кабурлицький, – мав тодішній студент Василь Сімович гарну лекцію про літературну діяльність Лесі Українки та її значення в українській літературі» [2, с. 182]. Сам Сімович у 30-х роках із висоти прожитих літ намагався підійти максимально виважено до оцінки власної доповіді. «Той виклад, – оповідає він у своїх споминах, – донедавна в мене зберігався, і я його прочитував «у зрілішому віку», щоб повірити, що міг я тоді сказати, студент II року університету. Нічого. Соромитися нема чого. Пахло трохи Франковою статтею, бракувало, може, т. зв. «внутрішньої форми», критицизму, але... це ж було 1901 року!» [9, с. 201]. Однак є підстави вважати, що Леся Українка віддала належне роботі двадцятишестирічного Василя Сімовича. Імовірно, саме завдяки цьому викладу він заслужив у неї довіру вже не лише як співрозмовник, але і як діловий партнер.

Досить тривала програма зустрічі завершилася концертом, у якому брали участь Платон Лушпинський (декламатор), Микола Харжевський (скрипаль), Модест Левицький (тенор) та інші. Загалом товариські сходини зуміли відкрити значущість постаті поетеси для багатьох присутніх.

Після вечора стосунки Лесі Українки та Василя Сімовича стали ще теплішими. У розмовах вони мали нагоду порівнювати український рух у двох сусідніх державах, специфіку потреб галицької та наддніпрянської молоді. Тоді дух єдності всіх українців особливо був близьким академічній молоді, він дав потужний імпульс для створення і діяльності студентської громади «Молода Україна», яка мала на меті зруйнувати кордони та здобути політичну незалежність українського народу. Леся Українка та Василь Сімович не уникали емоційних дискусій, зумовлених різними поглядами на певні проблеми. Зокрема в умовах культурної колонізації письменниця скептично оцінювала роль університету, де будуть правити бал «царські мундири», у справі формування національної свідомості. Натомість Сімович гаряче відстоював місію університету, що мав нарешті підняти мову, яку її вороги називали «безформною і без'язикою», не гідною місця в «храмі науки». Нерідко зіставляли конфлікти між поколіннями «дітей і батьків», які неминуче виникали в період визначення шляхів побудови громадянського суспільства. Як пояснював Василь Сімович, молодих «просто не любили за [...] гострий тон, задержуватись, за радикальні погляди» [9, с. 193].

Однак так чи так на перший план виходили розмови про тогочасний літературний процес. Власне, Василь Сімович став одним із джерел для пізнання поетесою тенденцій української літератури на Буковині. Особливо Леся Українка зацікавилася видавництвом «Молодої України», що з 1901 р. почало видавати невеликі книжечки, переважно відбитками з «Буковини». Передусім її схвалення заслужили новели Марка Семанюка-Черемшини та поезія Теодора Галіпа. Варто підкреслити суголосність видавничих намірів «Молодої України» та молодіжного гуртка «Плеяда». Як відомо, свого часу юна Леся Українка, знайшовши кількох однодумців, стала ініціатором проекту, про який писала: «... ми (молодіж) задумали видати цілу серію перекладів, найкращих творів європейських і російських авторів...» [10, с. 45]. Щоб уявити грандіозність цього проекту, досить назвати низку імен, котрі повинні були ввійти в бібліотеку світової літератури: Гомер, Байрон, Мольєр, Сервантес, Шиллер, Гете, Петрарка, Шен'є, Бальзак, Гайне, Вальтер Скотт, Вольтер, Руссо, Сталь, Мюссе, Надсон, Некрасов, Короленко, Гаршин,

Діккенс, Жорж Санд, Леопарді та інші. На жаль, її зусилля не отримали такої ж самовідданої підтримки з боку перекладачів-аматорів, але повсякчас Леся Українка гостро відчувала потребу налагодити українське книговидавництво. Їй імпонували засадничі ідеї видання Василя Сімовича. Цікаво, що його первісний план (який лише нині активно втілюється в життя) – видавати українською мовою твори тих письменників-українців, що з різних причин писали іншими мовами, – Лесі Українці видався не на часі: нащо, мовляв, «притомом до українців пхати людей, що самі цього не хотіли». Значно актуальнішим вона вважала донести до читача творчість українських авторів.

Наприкінці червня Василь Сімович попросив Лесю Українку дозволити «Молодій Україні» видати її збірку віршів. Поетеса погодилася, причому не ставила жодних умов, навіть відмовилася від гонорару. Лише висловила бажання, щоб видання було «чепурненьке» і «коректа зроблена по-людськи». Нагадаємо, що зазвичай Леся Українка дуже вимогливо ставилася до видання своїх творів, її обурювала безграмотність видавців, відсутність естетичного смаку, брак турботи про зручність друку для читача. Інакше кажучи, домагалася тих якісних характеристик, які б робили книгу і за змістом, і за формою європейською, що привабляло б не лише «українського хуторянина», а й інтелігента.

Проблема видання гідної книги для українського літератора здавна була болісною. Варто згадати хоч би такі міркування Якова Гоголева: «...Видавати книжку на бібулі за 35 копійок [...] дати сю книжку ярмарковому крамареві до коробу [...] – я на те не згоджуюсь! Цур йому! Краще подерти та кинути, коли немає читача на карбованця... Я хочу бачити мою книжку в оболонці, відповідній до праці, що в ній міститься. Я хочу, щоб її без обридження могли тримати в умитих руках і людина освічена, і вихований юнак, і доброї вдачі семінарист, і статечний хуторянин, і мрійлива донька священика, і хороша гімназистка...» [цит. за: 6, с. 218].

За свідченням Ольги Косач-Кривинюк, восени Леся Українка прислала Василеві Сімовичу гарно укладену збірку «Відгуки». Робота над книгою потребувала подальшого листовного спілкування між автором і видавцем. Василь Сімович згадував: «Листування було живе та дуже щире. Вона звала мене в листах не інакше, як «товаришем», дарма що різниця в роках між нами... була майже на десять років» [9, с. 187]. На жаль, листи Лесі Українки не збереглися, оскільки Сімович перед відходом австрійського війська з Чернівців влітку 1914 р. закопав їх у квітнику, під кущем троянди. І хоч поетеса свого часу рішуче засуджувала публікування епістолярію, зокрема і в розмовах у Чернівцях, називаючи інтимні документи «святая святых» письменника, проте з відстані часу очевидно: загублені листи «з-під куща троянди» містили чимало інформації, утраченої для історії, до речі, саме ця інформація зробила б повнішим наше дослідження. Однак деякі згадки про Сімовича в епістолярній спадщині поетеси дають змогу відтворити характер взаємин між ними.

Мабуть, паралельно з поетичною збіркою Леся Українка вирішила у видавництві «Молодої України» також оприлюднити свій переклад «Ткачів» Гергарта Гауптмана. Рукопис Сімовичеві мав передати Іван Франко, дотримуючись конспірації, якої потребував цей видавничий прецедент. Наприкінці вересня Леся Українка намагається з'ясувати долю свого перекладу, називаючи його в листі до Михайла Кривинюка, за домовленістю, «*вірші*»: «Запитайте там Сімовича, що він робить з *моїми віршами* і чи не час гроші посилати» [3, с. 566]. З власного досвіду видання забороненої літератури Леся Українка знала про труднощі реалізувати будь-яку ідею, оскільки не вистачало компетентних виконавців, фахівців і, врешті, просто відповідальних людей, які б «по-європейськи» ставилися до своєї справи. Напрочуд складною виявилася для неї співпраця з Антоном Ляхощьким (псевдонім Кузьма), довголітнім керівником Вільної української друкарні в Женеві, яку заснував Михайло Драгоманов. Письменниця покладала чималі надії на беручих буковинців. Але детективна історія з рукописом так і не завершилась успіхом, незабаром Михайло Кривинюк порадив Лесі Українці не працювати спеціально для «Молодої України». Проте самого Сімовича поетеса не звинувачувала, причиною скасування намірів стало спілкування через посередників, що відзначалися, за її іронічними словами, «слов'янською точністю ділового стилю».

Робота над поетичною книжкою була організована краще. Важливу для себе інформацію поетеса могла отримати від Ольги Кобилянської, вряди-годи звертаючись до неї з окремими проханнями та дорученнями. У багатьох згадках про Сімовича можна побачити балансування між певністю та сумнівами щодо вдалого завершення проекту. Наприклад, 5 листопада 1901 р. вона пише своїй подрузі: «Я починаю думати, що мої вірші загубились де, або п. Сімович слабкий, і те, і друге рівно неприємно. Якщо мої вірші таки будуть друкуватись, то я попрошу поправити там один пропуск (йдеться про посвяту Л. Старицькій-Черняхівській). Я б написала сама до п. Сім[овича], та не знаю, чи він в Черн[івцях], і чи не змінив адреси. Кланяйтесь йому від мене і порадьте обізватись хоч словом до «безталанного поета», котрого твори він нібито хотів видавати» [3, с. 573–574]. 14 листопада значно оптимістичніше вона зазначає: «Вчора отримала листа од Сім[овича], запрошує мене до Черновець але... скажіть йому те, що я вам написала. Я сама напишу йому зо Львова або десь з дороги, а тепер тільки скажу, що поручаю свої вірші («Відгуки») опіці Божій та Сімовичевій...» [3, с. 575]. Леся Українка не прагнула збільшити обсяг своєї невеличкої книжки. Цілком довіряючи редакторові Сімовичу, авторка все ж таки залишила за собою право переглянути перед виходом у світ готовий примірник, щоб у разі потреби додати список друкарських помилок, хоч усвідомлювала малоефективність такого запізнілого втручання.

Наприкінці квітня 1902 р. побачила світ третя поетична збірка Лесі Українки «Відгуки». Кошти на її видання позичив товариству галичанин Модест Левицький, але їх не вистачало на «чепурне» видання. Працівник друкарні «Руської ради» Микола Грабчук порадив збільшити обсяг книги, що дало б можли-

вість продавати книгу і повернути затрати. На цю пропозицію Леся Українка відповіла згодою, додавши до друку свою поему «Одержима», яка трохи раніше (у березні) була опублікована в журналі «Літературно-науковий вісник». Ця зміна позитивно позначилася на змісті та зовнішньому вигляді книжки. Видання (розмір 19/12 см, обсяг 96 сторінок) справді було ошатним, принаймні Леся Українка у листі з Сан-Ремо схвалила роботу Василя Сімовича. Сам він пізніше самокритично оцінював деякі прорахунки, не скривав, що Климентій Квітка мав претензії до правопису і друку. Для Василя Сімовича вельми важливою була оцінка його праці. Разом із колегами він пишався дописом у «Літературно-науковому віснику» (червень 1902 р.), де «Відгуки» були визнані «першою книжкою, виданою оздобно в Буковині». Видання Лесі Українки отримало помітний резонанс у періодиці. На неї звернули уваги критики в «Молодій Україні» – Ст. Ч[арнецький], «Ділі» – Р. Гамчикевич (чч. 166, 213 за 1902 р.), М. Лозинський (ч. 208). Не зовсім коректні та фахово-безпорадні висловлювання Гамчикевича вдало використав у своїй новаторській сатиричній збірці «Без маски» Остап Луцький (О. Люнатик). В епіграмі з влучною назвою «Хамчикевич» він висміює обмежено-агресивну критику модерної стилістики Лесі Українки з боку рецензента:

Що такого? Бий в лепету, –
я тих слів не розумію!
Чому серце те з «кришталю» –
Не пійму. Скоріш – здурію!

.....
Якісь хмари непонятні,
чари спіритуалізму
сприсяглися... Ах, вже знаю! –
Вицвіт є се модернізму... [8, с. 173].

На жаль, багатообіцяльна діяльність видавництва товариства «Молодої України» незабаром була припинена. У складі новоутвореного об'єднання «Січ» Василь Сімович встиг видати ще лише декілька книг.

По-дружньому зустрілась Леся Українка зі своїм видавцем 1903 року в Полтаві, на відкритті пам'ятника Іванові Котляревському, хоча опинились вони в різних колах: Сімович належав до числа бунтівної «рухівської» молоді, а поетеса переважно перебувала в товаристві відомих письменників старшого віку. Однак, як згадує Сімович, на святі відкриття вони стояли «одне побіч одного». Йому пощастило прорватися крізь ланцюг із поліції, зроблений довкола пам'ятника, оскільки молодому гостю з-за кордону, що вирізнявся своїм одягом, не чинили перешкод. Сімович згадує в мемуарах: «Я весь час її підтримував рукою, бо хоч італійське San Remo за зиму і весну підправило трохи її здоров'я, та сил у неї [...] видко, не було» [9, с. 184]. Надовго запам'яталися Василеві Сімовичу опіка письменниці над ним у Полтаві, «кумедна» пригода з мантилькою Лесі Українки, яку він урятував від злодіїв, їхня остання зустріч під час колективного фотографування наприкінці свята.

Опосередковані контакти між поетесою та її видавцем продовжувались і в наступні роки. Василь Сімович повернувся до бажання видати переклад «Ткачів», на цей раз у запланованій серії «Всесвітня бібліотека». Він ознайомився з рукописом, але не зумів віднайти кошти. Реалізації намірів завадила і хвороба Сімовича, про яку дізналася Леся Українка. Перебуваючи в лабетах власної недуги, вона щиро перейнялася нещастям свого давнього приятеля, про що свідчать хоч би такі рядки з її листа до Ольги Кобилянської: «Як мені шкода бідного Сімовича! І чому се знов йому таке трапилось? Тож він уже неначе трохи був поправився, а се знов. Прошу його привітати при нагоді» [3, с. 776].

Дві листівки Василя Сімовича до Лесі Українки, написані 1907 р., вдалося знайти в архіві поетеси, збереженому в Слов'янській бібліотеці у Празі. «Хвороба мене дуже-дуже прибила, – признається адресант в одній з них, – дуже підкосила морально» [5, с. 145]. Епістолярні тексти переконують, що відстань, часова і просторова, не позначилася на стосунках товаришів.

Аналізуючи мемуари Василя Сімовича, М. Федунь слушно зазначає, що Леся Українка в них «змальована різносторонньо: у ставленні до літературної мови, знаннях з народної фразеології тощо. Мемуарист надзвичайно толерантно веде мову про тяжіння Лесі Українки до соціалістичної ідеї...» [11, с. 449]. Надзвичайно цінним є портрет письменниці «в сумовинні» (як кажуть гуцули) після втрати Сергія Мержинського. І всі його мемуарні ескізи Лесі Українки відзначені винятковою теплотою і пієтетом, які він зберіг до своєї товаришки на все життя.

Отже, знайомство Лесі Українки та Василя Сімовича обернулося плідним наслідком для українського письменства – виданням третьої збірки поетеси «Відгуки». У своєму молодому товаришеві Леся Українка побачила потенціал ініціативного інтелектуала, який прагнув прислужитися українській культурі, що гостро потребувала відданих і «по-європейськи» відповідальних апологетів. Стосунки Лесі Українки та Василя Сімовича – яскрава сторінка товаришування інтелігентів-українців із різних боків кордону, який розділяв єдиний народ, що всупереч асиміляційним процесам стверджував життєздатність національної мови та культури.

Література:

1. Галета О. Від антології до онтології: антологія як спосіб репрезентації української літератури кінця ХІХ – початку ХХІ століття / О. Галета. – К. : Смолоскип, 2015. – 639 с.

2. Кабурлицький І. Мої спомини про Лесю Українку з її побуту на Буковині в 1901 році / Ілярій Кабурлицький // Спогади про Лесю Українку. – К. : Дніпро, 1971. – С. 182–184.
3. Косач-Кривинюк О. Леся Українка. Хронологія життя і творчості / Ольга Косач-Кривинюк. – Нью-Йорк, 1970. – 924 с.
4. Леся Українка. Лариса Петрівна Косач-Квітка. Біографічні матеріали. Спогади. Іконографія / [автор проекту і вст. стаття Т. Скрипки]. – Нью-Йорк ; Київ, 2004. – 448 с.
5. «Листи так довго йдуть...» Знадоби архіву Лесі Українки в Слов'янській бібліотеці у Празі / [упор., передмова та прим. Світлани Кочерги]. – Нью-Йорк, 2002. – 308 с.
6. Маланюк Е. Книга спостережень. Проза / Е. Маланюк. – Торонто, 1962. – 528 с.
7. Мороз М. О. Літопис життя та творчості Лесі Українки / М. О. Мороз. – К. : Наукова думка, 1992. – 632 с.
8. Остап Луцький і сучасники. Листи до О. Кобилянської й І. Франка та інші забуті сторінки / [за ред. Юрія Луцького]. – Нью-Йорк ; Торонто : УВАН у США, 1994. – 206 с.
9. Сімович В. Леся Українка на Буковині / Василь Сімович // Спогади про Лесю Українку. – К. : Дніпро, 1971. – С. 187–210.
10. Українка Леся. Листи (1876–1897) / Леся Українка // Збір. творів : у 12 т. / Леся Українка. – К. : Наукова думка, 1978. – Т. 10. – 542 с.
11. Федунь М. Леся Українка та Олена Пчілка в контексті західноукраїнської мемуаристики першої половини ХХ ст. / М. Федунь // Леся Українка і сучасність : зб. наук. пр. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – Т. 6. – С. 443–452.